

ВАЛЕНТИН ЛАЗУРЕНКО

Доктор історичних наук, помічник ректора з гуманітарної освіти та виховання Черкаського державного технологічного університету, лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені М. Максимовича, заступник голови Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, почесний журналіст України, почесний працівник туризму України, почесний краєзнавець України.

Український родинно-трудоий етикет

*Пізнай свій край... себе, свій рід,
свій нарід, свою землю –
і ти побачиш свій шлях у житті...
(Тригорій Сковорода.)*

Вітаючись з людиною, що зайнята господарською роботою, в народі, за етикетною традицією, прийнято казати: «Бог в поміч», «Боже поможи» або «Помагай Біг».

Українська родина була тим соціальним осередком, у якому кожен її член мав певні обов'язки перед іншими членами родини й громадою. Тому родинно-трудоі традиції завжди допомагали розвивати в дітей моральні якості (відвертість, єдність слова і діла тощо), формували світоглядну свідомість та цінносні орієнтації. Традиції залучення до хатніх і господарських робіт визначали посиленість праці, органічно поєднували життєву мудрість із материнською та батьківською любов'ю, честю родини.

Народна мудрість про це говорить: «Та дитина ледача, яку батько не вчив». Традиції спільної систематичної праці привчали до відповідального ставлення й поваги до роботи. Традиції майстрів і трудових династій розвивали в юного покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, виховували дбайливого господаря.

Відповідно до етикетних традицій наших пращурів, початок будь-якої господарської роботи чи іншої справи завжди освячувався приналежною обрядовою акцією. У повсякденні це могло бути так: молитва, слова благословення, замовляння, заклинання тощо.

Так, наприклад, за усталеним народним звичаєм, запалюючи в печі, господиня обов'язково хрестила вогонь, при цьому промовляючи: «Благослови, Боже, і освяти цей вогонь: во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь».

За народним етикетом, приступаючи до копання городу, українці обов'язково говорили: «Благослови, Боже, святу землю перевертати на добрий засів та врожай»; посіявши чи посадивши городину – «Дай, Боже, щій моркві (цибулі, картоплі, квасолі) добрих сходів та росту».

Напії пращури, розпочинаючи якусь справу говорили – «Поможи, Боже, легко почати й закінчити цю справу».

За усталеними народними етикетними нормами, забиваючи домашню тварину чи птицю, українці промовляли: «Прости мені, Господи, то є потреба життєва».

Вітаючись з людиною, що зайнята господарською роботою, в народі, за етикетною традицією, прийнято казати: «Бог в поміч», «Боже поможи» або «Помагай Біг». Однак, якщо це трапиться в неділю або на якесь релігійне свято, то тоді прикликати Бога на поміч не годилося. В таких випадках просять або бажають милості Божої.

За народними етикетними нормами, не годиться бажати Божої помочі і у випадках, що пов'язані з забиттям тварини чи птиці або вичиненням їх. У таких випадках кажуть: «Дай, Боже, на пожиток».

З давніх-давен головним чинником добробуту людини був урожай польових і городніх культур, садів і виноградників та плодючість домашньої худоби і птиці. Водночас, за народним повір'ям, домашня худоба, птиця, посіви зернових та городніх культур, сади, ліси, луки й пасовиська перебувають під постійною опікою померлих родичів. Це вони (покійники) сприяють випаданню глибоких снігів, благодатних дощів і настанню гожої днини; насилають градобої, буреломи та посухи. З огляду на це і не дозволяв собі селянин, без обрядового умилювання пращурів, проорати першу борозну, засіяти першу жменю зерна чи вигнати вперше худобу на пасовисько.

У нашого народу склалися досить специфічні етикетні норми у ставленні до домашньої худоби, особливо молочної. Традиційно віруючий селянин нізащо в житті за зло не вдарить і не скаже непристойного слова на корову або вівцю, не постеле їй бур'яном чи якимось сміттям.

Шанобливим було в українців ставлення і до пастухів. Водночас були сформовані і відповідні вимоги до провідирів домашньої худоби. За народними усталеними етикетними нормами, пастух-чередник вважався поважною особою в громаді, й громада обирала його на сільському сході. Ця людина повинна була бути чесною, незаплямованою і віруючою, доброю і ласкавою до людей і до худоби.

За народним етикетом, перед вигоном худоби в поле пастух сповідався в церкві й давав приречення найчеснішого, найвідданішого ставлення до своїх обов'язків, включно до жертвовності, коли це було б необхідним. За звичаєвими нормами, пастух не мав права стригтися ціле літо, аж до закінчення пасовиська...

У селі пастуха шанували і йому не доводилося турбуватися ні про їжу, ні про одягу: всі селяни годували по черзі пастуха й підпасичів та готували щедрю торбу з їжею в поле. Коли бачили, що щось необхідне пастухові з одягу, то постачали його достатньо і сорочками, і онучами в постолі, постоломи й іншим. Найшанобливіше ж ставлення до пастухів господарі виявляли у дні Першого та обрядових вигонів худоби на пасовисько.

За усталеним народним звичаєм, для першого вигону худоби на пасовисько із днів тижня найсприятливішим вважався четвер. А найнесприятливішими – понеділок і п'ятниця.

Традиційним днем весняного обрядового вигону худоби на пасовисько для всієї України є день Святого Юрія (Георгія), що припадає на 6 травня (23 квітня за старим стилем). У Карпатах обрядовий вигін худоби на полонини відбувається дещо пізніше – в період між святами весняного Миколи та Зеленою Неділею.

У день першого (обрядового) вигону господар, за етикетними нормами, здійснював наступне: по-перше, він одягав чистий білий одяг; по-друге, брав із собою свячену воду і свячену паску (водою він кропив худобу, а потім давав кожній тварині по шматочку свяченого короваю); по-третє, сам же залишався нагщесерце; по-четверте, з кошари чи хліва худобу господар виганяв через сокиру, злегка потріплюючи свяченою вербою; по-п'яте, окрім свяченої води, худобу очищали ще й вогнем (для цього господар клав у воротах дві головешки або запалював дві купки соломи, поміж яких і проганяв худобу). У деяких місцях у воротах клали речі, що символізують вогонь: червоний пояс, святоянське зілля, кропиву. Знаючі люди замовляють свою худобу від вовків та злих очей.

За народним звичаєм, для пастухів господиня готувала в дарунок обід: хліб, яйця, молочні продукти, горілку, а також шматок полотна або рушник. Весь церемоніал урочистого вигону худоби на пасовисько за давнини у наших пращурів перетворювався на велике громадське свято. Досить цікаво про це розповідає у своїй праці Степан Килимник: «На широкий вигін у селі, а чи на ближчу від села луку-долину всі селяни згоняють іше досвіту худобу. Посеред вигона приготовлений стіл із двома відрами води, застелений білою скатеркою. Тут же розстелено два-три ряденця для дарів-приносів для пастуха. Ось худобу вже зігнали з усього села. Навколо цієї череди стоять і вартують, щоб худоба не розбіглась, – господині, господарі, підлітки й діти, здебільшого з галузками святої верби... Всі ждуть священика. Але от загули дзвони й з церкви наближається натовп людей (хресний хід) з форенґами, хрестами, образами, великими свічками. На чолі шестя священик і хор. Чоловіки знімають капелюхи. Шестя проходить у середину вигону-майдану. Священик править молебень та освячує воду. Після відправи підходять під благословення перший пастух, а потім підпасичі. Священик поблагословить пастуха, покропить водою, потім і підпасичів та скаже «напутствене слово» пастухові. Далі тричі обходить череду й обкаджує та освячує святою водою.

У цей момент, коли священик з процесією робить обхід череди, хтось з господарів обіллє його водою. Коли череда має рушити, обливають і пастуха та підпасичів...

...Врешті, коли скінчився молебень, посвячено череду й пастухів та й усіх присутніх, – починається шестя-вигін. Пастух доручає свої дари комусь з людей, бере в ліву руку булаву (не для худоби, а для захисту худоби від звірів), у праву – пугу-батіг, підпасичі по боках, а пастух позаду череди. Вся громада, на чолі з священиком і всім причетом стає півмісяцем навколо череди позаду. Пастух гукне: «Гей, гися!» – череда поволеньки рушає...».

За усталеними народними звичаєвими нормами, урочистості завершувалися взаємним пригнітанням із побажаннями доброго здоров'я одне одному, щедрого приплоду та надоїв молока, а також веселими забавами дітей і молоді з відповідними піснями й таночками.

Самобутньою у нашого народу є традиція, що пов'язана з днем першого виходу в поле. Зазвичай, наші пращури визначали його заздалегідь (визначали його духовні старійшини роду за містичними та астрологічними прикметами). Наші діди вважали, що найкраще починати оранку рано на світанку в четвер останньої фази місяця.

Для обрядового заорювання своєї ниви кожний господар раніше одноосібно визначав день. Напередодні першого виходу в поле господина, за звичаєм, випікала обрядовий коровай, готувала крашанку або писанку і обід орачеві. Наступного дня вся родина мала встати до сходу сонця. Вважається, що цього дня всі мають поспішати до сходу, аби тим умилювати померлих родичів. Після сходу сонця вони, за повір'ям, вже не зможуть причаститися до страв. Саме вони, вважали наші предки, дбають за майбутній урожай.

Для першого (обрядового) виходу в поле орач, за звичаєм, одягав чисту білу сорочку. Спорядившись, брав від господині приготовлений обід (традиційно – каша, борщ у горщиках близнюках, коржі з маком), хліб-сіль, громничу свічку, свячену воду, свячене зерно (традиційно – пшоно), свячену паску, писанку або крашанку. Перед самим від'їздом господина кропила орача, волів і спорядження свяченою водою, а від пристріту волам ще змащували роги та ярма олією.

Прибувши на ниву, орач клав на землю хліб-сіль, громничу свічку (посвячені на свято Стрітіння), писанку (крашанку), кропив ниву свяченою водою і, склякши на схід, молився до Бога і святих душ пращурів: «Господи, Святий Боже і ви родителі наші! Благословіть мені нивку орати, сіяти та дбати. Зароди, Боже, і ви, Святі душечки, і для моєї родини, і для худоби, і для птиці, і для небесних, і для земних сил, і для всього живого світу».

Пройшовши першу борозну, господар-орач традиційно клав в неї писанку (крашанку) і пматочок свяченої паски. Давав свяченого хліба волам і трішки з'їдав сам. У другу борозну звичай велів покласти трішки свяченого зерна, а в третю – рештки від обіду, що робиться відразу після її проходження.

Своєрідною звичаєвістю відзначався перший обід орача. Він починався з поминання померлих, інколи із звертанням у молитві до них за гарним урожаєм. За усталеними нормами, починали цей обід не з борщу, а з каші, як поминальної страви. Давали поїсти також волам чи коням. Після цього, за давнім звичаєм, орач мав повертатися додому. Господина зустрічала його хлібом-сіллю. Привезений з поля хліб і сіль вважалися цього дня обрядовими. Ним причащалася вся родина. Цей хліб давали також худобі та птиці. На честь першої оранки традиційно влаштовувалося родинне свято із взаємним вітанням і пригощенням, побажанням здоров'я та відповідними піснями.

Колоритним національним етикетом оповитий і перший традиційно обрядовий засів. Наші пращури вважали, що кращою для першого засіву вважається пора молодого або повного місяця і день п'ятниці. Добрим вважається також понеділок. Напередодні цього дня господиня випікала сівацеві, так само як і орачеві, обрядовий коровай та готувала обід, варила яйця. Для обрядового засіву господар брав з собою громничу свічку, свячену воду та добірне зерно з першого та останнього снопиків, яке було свячене в церкві на Спаса.

За народним звичаєм, якщо в родині був малолітній син, то орач обов'язково брав хлопчика з собою, який самостійно першими трьома жменями зерна розпочинав засів. Перед засівом, як і перед оранкою, здійснювався молитовний обряд: звертання за благословенням та прохання доброго врожаю.

Традиційно перший раз засівалася одна загінка. Після цього по краях і посередині засіяної ниви заривалися в землю варені яйця. По цьому, сівачі поверталися додому, а зариті на ниві яйця забирали другого дня і споживали як свячені. Згідно народного етикету, вдома сівачів господиня зустрічала хлібом-сіллю, відповідаючи на їхнє привітання: «Дай, Боже, доброї години й щастя на ниві». Як і після першої оранки, влаштовувався святковий обід, де співались мелодійні різнопланові українські народні пісні.

Можна ще дуже багато розповідати про родинно-трудова народний етикет українців, але автор цим матеріалом не претендує на вичерпність, адже це надзвичайно широке і глибоке по своїй суті питання.

Із усього вищезазначеного, можемо зробити лише один висновок. Нинішнє покоління і наші майбутні нащадки повинні бути вдячні національно свідомим, традиційним українським родинам за збереження ними народного етикету, за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавності росли і виховували дітей і молодь у морально-культурному національному дусі українства, вчили бути українцем не тільки по крові, а й за переконаннями, невпинно дбати про те, щоб зберегти Україну й українськість від тотальної денационалізації.